

Monostori Imre

Szemponatok Vekerdi László

Németh László-képének értelmezéséhez

1970 végén 21 ezer példányban jelent meg Budapesten a Szépirodalmi Kiadónál (az „Arcok és vallomások” sorozatban) az év egyik szenzáció- (s egyben botrány-) könyve: Vekerdi László sajátos monográfiája Németh Lászlóról („alkotásai és vallomásai tükrében”). 27 évvel később, 1997-ben az „Új Forrás Könyvek” sorozatban Tatabányán látott napvilágot – persze már csak igen szerény példányszámban, ám elnyerve „Az Év Könyve” díjat a tanulmány kategóriában – Vekerdi Némethről szóló tanulmányainak válogatása *A Sorskérdések árnyékában* címmel. (Az alcím: „Kalandozások Németh László világában”.) A két könyv szerzője és témavilága azonos tehát. És még valami: a szerző e második könyve nyomdai kötésekor azt kérte, hogy borítóján ugyanaz a Németh László-fénykép portré (Koczogh Ákos felvétele) legyen, mint az elsőén. Alighanem több, mint jelképes gesztus ez: az állandóság a változásban gondolat- és érzésvilág szemmel is látható, könnyen észrevehető jelzése. E második kötet 28. a szerző és a szerkesztő által közösen válogatott tanulmányt, esszét tartalmaz. Mindkét könyv fundamentális jelentőségű a Németh László-szakirodalomban, sőt a 20. századi magyar irodalomtörténet-írásban.

Az 1970-es nagy munka tudományos esszéregény, színes barangolás, séta, megunthatatlan olvasmány. Több mint négy évtized után is üde, szellemes, okos, vonzó és rokonszenves. Nem mellózi a humort, s az iróniát sem. S csordultig tele tanulnivalóval. Vekerdi-színvonalú háttértudással, abszolút hitelesen, elsőrangú forráshűséggel, tartósan szilárd kompozícióban, a súlyos gondolatokat is közérthetően tálalva tárja elénk a múlt század egyik legnagyobb magyar gondolkodójának és művészenek különleges életét és munkásságát. A kötetben egyetlen fejezetcím, alcím, számozás, csillag, lábjegyzet, vagy bármilyen hasonló célú elválasztó, tagoló funkciójú jelzés sincs, létezik viszont annál több idézet (elsősorban hősének visszaemlékezéseiből, önéletírásaiból, naplóiból), sok fénykép és egyéb dokumentum. Nyilván a kiadó e sorozatának jellege, szabályai szerint van ez így, ámde nem közönséges formaalakító és kompozíciós készséget követelve meg. Még a filmes technika is eszünkbe jut: képekkel, tájakkal, emberi arcokkal, helyzetekkel, konfliktusokkal stb. találkozunk lépten-nyomon: filmes vágások technikájával mutatja be a szerző a Németh Lászlót körülvevő, nyüzsgő és örökösen változó világot úgy, hogy egy percre sem téveszti szem elől hőstét. Vekerdi László minősítései, jelzői, jellemzései, leírásai tömörek, találóak. Erős kisugárzó értéke a könyvnek, hogy szerzője nem akar se „objektív”, se rejtőzködően „sugalló” lenni, mindvégig jóízűen tudósi és emberi szempontok szerint van jelen, méghozzá plebejus indíttatású érzelmekkel, régiesen szólva: népi s nemzeti elkötelezettséggel. Otthonosan jár-ke-l a nagy korszakok kulturális színterein, szerkesztőségekben,

írói műhelyekben, mintha csak ő is munkatárs lenne, mindenkit ismer, egy-egy odavetett szóval, mondattal bemutat és jellemez, mindennapi, átélhető életet teremt a történelemből, irodalom- és társadalomtörténetből. Ugyancsak otthonos mindenütt, ahol hőse megfordult, magyar és külhoni tájakon egyaránt, miként a magyar és az európai tudományos életben. S zökkenőmentesen köti össze az egyes jeleneteket: az idő lassú hömpölygéséből kiemeli, megmutatja, majd továbbengedi az összefüggéseket. Nem korszakol, nem tart összefoglalót, nem ideologizál. Annál inkább tudatosít és nyomatékosít. Ezt is könnyeden, elegánsan s meggyőzően. Csak egyetlen példa: vajon el tudnánk magyarul (még képzelni sem nagyon), hogyan függött össze Németh László kritikája Szentkuthy Miklós *Prae* című kultikus könyvéről a *VII. Gergellyel*, majd a szintén súlyos esszé tanulmányával, a *Berzsenyivel* a harmincas évek közepén-végén? Vekerdi könyvében minden szépen összesimul. S nemcsak folyamatokat köt össze magától értetődő egyszerűséggel, de esztétikai és filozófiai értelmezésekre is bőven futja figyelméből és – merjük-e szóba hozni ismét – kivételesen bőséges tárgyismeretéből. Lássunk egy jellemző példát! Berzsenyi Dániel – mint tudjuk – kényszerűen hagyta el Kemenesalját és telepedett le a somogyi Niklán. Vekerdi itt egy Németh László-szöveget idéz hosszan (a két táj különbözőségét), majd rámutat: „Íme, két táj összehasonlításából kibomlott az egész könyv dinamikája. Nem a magyarázat, hanem a metafora szintjén. A metafora sohasem magyaráz meg semmit, hasonlíthatatlanul finomabb a magyarázatnál. A metafora képletében eltűnnek az egyéni különbségek, s tisztán megismerhető az általános emberi. S az élet végül is nem utazás-e az egyetlen metafora felé?” (150.) (Azért is érdemes följegyezni a szerző viszonyát a metaforához, mivel maga is bőven és hatásos célra-vezetéssel él ezzel az ősi írói eszközzel.) Vagy például: mi a titka a Németh László által írt jó, találó, igaz kritikának? Vekerdi szerint: „Az igazán találó Németh-kritikák később is mindig azok, ahol sikerül megtalálnia a »sontvázat«, a belső logikai vázat, amire a mondanivalót akaszthatja. Ezt nem találta meg pl. Oláh Gábor esetében, de amíg élt, Gulyás Pálban sem, ezért ment el sokáig értetlenül Krúdy mellett, s ez volt Gulácsy Irén szerencséje, akit ha nem is sontvázra, legalább ruhafogasra akasztatható. József Attilához először rossz »vázat« talált: a Nincsen anyám, se apám (1929) alapján afféle költő-Kakukk-Marcinak gyanította, akibe egy kis Rousseau szorult; azonban alig három év múlva a Tanu harmadik számában a Külvárosi éj című kötet alapján a Korunk véleményével egyetértve már a »proletariátus nagy költőjét« látja benne.” (52–53.)

Gyakran hoz elénk Vekerdi László feszült, nagy pillanatokat, találkozásokat fontos emberekkel és fontos helyzetekkel. Pontos és hatásos dramaturgiai beállítások ezek. Babits és Németh kapcsolatának alapmotívumai például: „A bizalmatlan Babits valószínűleg nagyon megszerette a szigorú, etikus, ideges, színes, éles elméjű ifjú író; a minőség forradalmára pedig lehetetlen, hogy ne tisztelte és szerette volna Babitsban a minőség kérlelhetetlen igényét.” (66.) A Gulyás Pál és Németh szellemi egymásra találását ószövegségi metaforafüzérrel mutatja be (amelyben a cethal Gulyás, Jónás pedig Németh). „Igazágtalan volt Jónás, mert a sovány cethal tanulmánya kitűnően megfogalmazott, világos, ragyogóan szellemes írás, azóta sem jelent meg Németh Lászlóról ehhez hasonlítható. Jónást azonban egyetlen mondatával nyelte le: »Én Németh Lászlóban az ifjú magyarság új orientációját látom.« Ezt visszhangozta mágikus erővel a tanulmány minden sora.” (85.) Kerényi Károly és Németh életteli árnyaraja Vekerdinél: „Kerényi egyike volt a kevés értelmiséginek, akit Németh tisztelt. Nemcsak híres tudós volt s jó professzor, hanem színes, vonzó egyéniség is. A görögségnek az a »dionüszoszi« fele jelent meg benne, ami az »apollói–artemiszi« Némethből hiányzott, s amihez mindig vonzódott.” (127–128.) Példáinkból az is látható – miként már említettük –, hogy Vekerdi László is bőven hinti saját metaforáit könyvében, s nagy a valószínűsége annak, hogy aki a Németh László-életmű kapcsolattörténeti vonatkozásait vizsgálja, erős késztetést érez arra, hogy ennek a látásmódnak a sugallatait figyelembe vegye, felhasználja. (Vagy élesen elutasítsa: az erős hatásnak ugyanis ez a reakció is következménye lehet.)

Nemcsak a szereplők, a jellemek, de a helyzetek, Németh László szellemi és mindennapi valóságos helyzetei is hasonló tömörséggel és hasonló plaszticitással bontakoznak ki egymás után (nemritkán egymás mellett) Vekerdi László írói-rendezői műhelyében. Mint tudjuk, 1933 elején Babits a *Tanu* s Németh ellen fordult. Vekerdi szerint: „*olyan elszántan s engesztelhetetlenül, ahogyan csak egykor azonos elveket vallók harcolhatnak egymás ellen*”. (98.) Igen, ez volt az egyszerű valóság, mint ahogyan Németh László rádiós szerkesztői álmában, ideájában, eszményében (kicsit bonyolultabban és feszesebben): „*az éter-katedrán az ifjú és személytelenné finomult Tanu, hű és kongeniális fiatal tanársegédi karral megerősítve, önmaga érdekére, méltóságára s értelmére ébreszt – s nem tanít! – egy lelkesen figyelő nemzetet*”. (114.) Egy kivételes elme mindennapjai szublimálódnak eszményekké az olvasó szeme láttára, s fordítva: az eszmények mindennapi, valóságbeli ereje, hatóképessége tevődik próbára.

Új értelmezéseit kapjuk régi Németh László-problémáknak. Lássuk csak, hogyan s milyen példa segítségével, s mily intuícióval állítja elénk például a *minőség* elvét és gyakorlatát. Nem hinnénk, hogy ennek terepe éppen a Medve utcai polgári iskola lenne. Pedig az. Ekképpen: „*A Medve utcai polgárban tanulta meg s bizonyította a Tanu, hogy a minőség nem elvont és halott elv, hanem az életet és a mindennapokat átalakító valóság. Nem kényszerű megélhetés nyűgként cipelte a Tanu a Medve utcát, s nem szkizoid alkata következményeként. A Tanu a minőség éteri fele, a Medve utcai a materiális*.” (155.) Az olvasó most már könnyen megérti a „*minőség forradalma*” távolabbi, egyetemes értelmét, egyszersmind személyre szabott, személyes és egyéni jellegét. Ezek után már nem elvont filozófiáról van szó, hanem mindannyiunk hétköznapijairól. Ugyanezt a finom, de hatásos rávezetést érzékeljük Németh László jövő felé forduló érdeklődése tartalmának hirtelen megvilágításában. „*Ez volt az igazi ellentét Németh s a jelen nagy forradalmárai – amilyen Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Nagy István és Veres Péter volt – között: ők a közvetlen feladatok parancsát érezték s közvetítették, Németh a jövő veszélyeit fogta érzékeny idegrendszerében. S ezeknek a megoldásához remélt modellt találni a vidéki ifjúság törekvéseiben*.” (204–205.) Eredeti értelmezését kapjuk továbbá Németh László egyik legkedvesebb ideájának, a nemzeti *műhely* mibenlétének. A *műhely* – mondja Vekerdi László – „*komplex tudományos, technikai, gazdasági, politikai művészeti, pedagógiai és etikai folyamat, hatalmas dinamizmus a lehetőségek ugrásszerű feltárására, az adott helyzetben egyedül lehetséges egyenes fejlődési irány megtalálására és kiaknázására*”. (308.) Ilyen értelemben működött a sokat emlegetett erős és vonzó újkori francia és angol *műhely*, s ebben az értelemben voltak szerények és kis hatókörűek a magyarországi kezdeményezések. (Hiszen a *műhely* jó működésének a feltétele, hogy a sok előre hajtó összetevő közül mindig legyen legalább egy domináns, vitathatatlanul erős diszciplína.)

Németh László „*háborús korszakának*” később Grezsa Ferenc monográfiát szentelt, Vekerdi László is igen fontosnak tartotta ezt a korszakot. Először is azért, mert a harmincas évek végétől kezdődő folyamatban Németh László a legmélyebb érzelmi s a legmagasabb intellektuális kötődést alakítja ki a „*vidéki*” Magyarországgal, régiesen fogalmazva: a magyar néppel. Továbbá ebben az időszakban – egészen pontosan Mezőszilason 1944-ben – szilárdul meg végleg pedagógiai és pedagógusi *elkötelezettsége*, mégpedig a „*lányaim*” tanítása közben. Ez a pedagógiai szenvedély és elkötelezettség 1945-ben Békésen folytatódott, majd Hódmezővásárhelyen bontakozott ki oly nagy s oly termékeny erővel, hogy még a hatvanas években is vezető ideái közé tartozott. S amit Grezsának már nem volt ideje monográfiáserősen feldolgoznia, azt dióhéjban korábban rögzítette Vekerdi: a hatvanas évek mint Németh László valóságosan is új – immáron a harmadik – pályakezdése. Folytatás és újrakezdés szabályosan szép dialektikája s dinamikája szerint. (Az első a *Tanu*-korszak és előzményei, a második a vásárhelyi korszak és előzményei voltak. A szóban forgó időszak tehát a sajkódi korszak és előzményei.) A hatvanas évek Németh-jelensége

Vekerdi szerint egyedülálló. „Azt, hogy ki a »nagy író«, persze többnyire nehéz eldönteni, de szerencsére néhány kivételes esetben nincsen szükség döntésre. A mű minőségével és – ne féljünk kimondani – tömegével, súlyával eldönti a kérdést. Ilyen Németh László életműve is. S ezért feloldhatatlan a tragédiája, akármennyire tisztelik is, akármennyit keres, akármilyen tökéletes család és szép tájék veszi körül. Az ő szenvedése a kis nép nagy író tragikus ellentéte, mely feloldást csak úgy nyerhet, mint a prófétáké: ha a kis nép a lehetőségek világában fölismeri s vállalja a hozzá tartozó nagy lelket.” (349.)

Igen, az irodalmi művek. A közismert remekművek és a kevésbé sikerültek vagy kevésbé ismertek egyaránt szóba kerülnek. Vekerdi László éppoly gonddal és szeretettel viselkedik a szépirodalmi művek iránt, mint az életrajzi történetek, a filozófia, a szociológia, a lélektan, a politika, a társadalomtörténet (stb.) ide tartozó jelenségeivel kapcsolatban. Mindegyiket beleszöve hagyja szerzőjük életében, messze elkerülve a korabeli vagy későbbi „izmosos” elemzéseket. Módszere és judiciuma ugyanaz, mint az élet- és pályarajznál: a ráismerés örömteli megerősítést adja át az olvasónak. Például a *VII. Gergely*ben a pápa tragédiáját – magát a szerzőt, a dráma befejező mondatát idézve – többnyire hajlíthatatlan igazságszeretetében láttuk-látjuk. Vekerdi szerint ez nem a teljes, és nem is elégséges magyarázat: „*Gergely tragédiája tulajdonképpen a mérhetetlen büszkeség*” – mondja. „*Nem az igazságszeretete miatt hal meg [...] száműzetésben, sokkal görögöbb ő annál. A Tanu nagy inspirálója, Szophoklész a VII. Gergely mestere, akárcsak a Gyászé. Egy szophoklész természet keresztény szavak köntösében: keresztény Oidipusz a normann király salernói palotájában. Egy nagy s büszke lélek a saját fogságában.*” (158.) (E pompás metaforasor végiggondolása után azt is megállapíthatjuk, hogy méltó disszertációs téma lehetne a *VII. Gergely* címszereplője, valamint a *Gyász* Kurátor Zsófia alkatának és jellemének összehasonlító elemzése.) Fölfedezészámba megy e monográfiában néhány kevésbé ismert szépirodalmi munka hirtelen megvilágítása. Mágis érthetetlen például a még 1936-ban írt, a falukutató mozgalom vadhajtásainak kicsúfolásaként számon tartott *Pusztuló magyarok* című vígjátékának szinte teljes elfeledése. Pedig – Vekerdi szerint is – jól játszható, sikeres színdarab lehetne. S bár nem szépirodalom-elemzés, de mű- és helyzetértékelés felső fokon az 1939 tavaszán íródott könyvecskének, az annyi vihart okozó *Kisebbségben* című súlyos esszének a megforgatása. Elsősorban Gulyás Pál – szerinte felülmúlhatatlan – kritikáira hivatkozik, aki jobban, teljesebben megértette ezt a művet, ezt a már keletkezésekor (hát még később) a szerzőjére égetett Nessus-inget, mint maga a szerző! Végül Vekerdi itt feloldja a súlyos eszmei konfliktust, megállapítván, hogy a magyar szellemi erők organizátorának szerepét – amelyre reformátorként Németh László oly sokat, két évtizedet küzdött korábban hiába – a *Kisebbségben* megírásával, illetve ez után „*kezde fölvaltani egy új, s egészen másféle Németh László, a magyar szellemi erők szolgálója. Ahogy vásárhelyi kollégája, Sipka Sándor nevezte később: a csendes, halk szavú tanár.*” (178.) (A *Kisebbségben* problematikáira egyébként később – látni fogjuk – többször visszatér Vekerdi László.)

Külön műfajba sorolja mint kritikai műalkotásokat Németh negyvenes évek eleji színikritikáit a monográfus. Méghozzá szoros kapcsolatban a *Kisebbségben* egyik fő gondolatával. Szerinte ugyanis a *Híd*-beli színikritikák „*a Kisebbségben gyakorlati fele: a színpadon napnál világosabban kiderült, mivé züllik a nemzet, ha nem tud mély s biztos értékeire hivatkozni. [...] Hétről hétre [...] bizonyította a magasrendű polgári fércművek [...] értelmellenségét. S szembeállította velük a világirodalom s az új magyar dráma nagy alkotásait.*” (195.) S tovább: színház-igazgatókat, rendezőket, buta színésznőket, gyöngén képzett közönséget sértett halálra, „*szóval fejfel rohant a színpalacknak.*” (194–195.) Hasonlóképpen preparálja az ekkortájt (1940-ben) írt *Széchenyi* című esszékönyv szerkezeti elemeit Vekerdi. Azt írja, hogy ez a mű „*a tanulmányíró Németh centrális alkotása: ebbe konvergál esszéíró művészete, s több irányba is ebből*

ágazik szét újra”. (210.) (Jellegzetes, hirtelen rávilágító megfigyeléseinek egyike ez Vekerdi Lászlónak, nagy és erős ítélőerővel.) Hosszasan időz az *Iszony* című nagy Németh-regény megfejtésénél. Nehezen fejt meg. Inkább átadja a lehetőséget a korabeli kritikáknak. (Más pontokon is sokat foglalkozik a korabeli kritikákkal: azaz fogadtatástörténeti vázlatokat is ad.) Megidézi az akkori szellemi és politikai forgószélet, amely az *Iszonyt* övezte, kísérte. Remek, és egészen más típusú megoldás az 1953-ban keletkezett *Szörnyeteg* című dráma értelmezése, megfejtése. „*A mesteri a darabban az – írja –, ahogyan a Szörnyeteg bizonyítja, hogy [...] ő a normális és egészséges ember, s a többiek a szörnyetegek.*” Majd aktualizáló kommentárt fűz az értelmezéshez: „*Napjaink drámaírása ezt az inverzhatást alaposan kihasználja, ritkán gondolunk azonban rá, hogy Németh milyen korán s milyen tökéletesen alkalmazta.*” (271.) A *Megmentett gondolatok* tanulmányai az ötvenes évek közepén – Vekerdi felfogása szerint – külön műegészt képeznek, és három vektor köré szerveződnek. Az első az újkor nagy találmánya, az *analízis*, az elemző gondolkodás, amely erős bírálatot (például a romantika ellen) is jelent. A második vektor egy új, *tágabb antropológia* (lásd Ady), egy olyan világ, amelyben minden egynél és közösség elfér. A harmadik az *egyensúly* megteremtése. „*Meg kell találni az új harmóniáját a régivel, helyre kell állítani a nedvkeringést [...] az európai fejlődés törzse s azon át a távoli gyökerek felé.*” (279.)

Korántsem valamennyi nagy vagy jelentős Németh László-művel foglalkozik behatóan, elemzésszerűen Vekerdi László. Nem az a célja, hogy „szabályos” monográfiát írjon, pontról pontra érintve a kronológia szerint következő munkákat. Azt keresi az egész könyvben, miben áll *összességében* hősének, az írónak és gondolkodónak a szellemi nagysága s egyéniségének törvényvilága. Fölfogása szerint Németh László nagy egyesítő, nagy szintézisteremtő, s látszólagos konzervativizmusában európai s magyar értékvilágok szerveződtek egységes egészé. Nagy példa más tudományágak képviselői számára is. Vekerdi László lebilincselően érdekes könyvéből nem csak Németh László nagysága, jelentősége magasodik elő, de az ellene mindvégig, sőt mind a mai napig fel-feltörő gyűlölet és féltékenységi okai is kiolvashatóak. Sem az állagörző konzervativizmus, sem a marxista szocializmus, sem a már korán végzetesen eltorzított liberalizmus nem tudott, nem tud vele megbékélni. (Kibékülni meg különösen nem.)

A Sorskérdések *árnyékában* című Vekerdi-kötet három ciklusba rendezett – leginkább az esszé műfajába sorolható – írásai úgyszintén koherens, egybetartó belső világukkal, azaz szerzőjük mindvégig – sok évtizeden át – önzonos lényegének szellemi lenyomataiként, egyszersmind hitvalló és gondolkodó állásfoglalásaiként tűnnek ki. Az első rész elevenen lobogó esszesorozatában a *Tanu*-korszakról, a Németh László-i gondolkodás természetéről („*Németh László műhelyébe történelemszemlélete kulcsával nyitható az ajtó*” – írja például egy helyütt), Bartók és Pilinszky szerepéről, szellemi hatásairól Németh életében, a „sajkódi certosa”-ról, a *Magyarság és Európa* című nagy esszékötet mai aktualitásairól, a „San Remo-i pillanat”-ról, és természetesen a hányatott sorsú *Sorskérdések* című tanulmánykötetről – ez utóbbiról három ízben is. A második részben Németh László-könyvekről (tanulmány- és regényköteteket) szóló elemzések és megvilágítások kaptak helyet. Sajátos a harmadik rész tartalma. Itt ugyanis a Németh László egyes gondolataihoz természetes módon kapcsolódó, de innen mindegyre az európai civilizáció egészét is pásztázó és a korabeli magyar valóságot is élesen megvilágító esszétanulmányok sorakoznak.

Dolgozatunk címére utalva e kötetből is csak *szempontokat*, „eseteket” ragadhatunk ki, javasolhatunk továbbgondolásra (de ajánlhatjuk az egész kötetet, az összes tanulmányt olvasásra).

Merőben új értelmezését adja a szerző például a már oly sokszor emlegetett, és szinte agyonbunkózott „mély magyar” – „híg magyar” tipológiának, a már említett *Kisebbségben*

című, nagy hatású esszé e különös metafora világának. Kifejti ugyanis, hogy racionális, sőt tudományos elmélet gyakorlati alkalmazásáról van szó. Mégpedig az „introvertált–extrovertált” ellentétpárról, pontosabban szólva típuskülönbségről. „Németh »mély« magyarjaira kivétel nélkül jó illik az »introvertált« jellemzés; maga C. G. Jung se választhatott volna külön példákat, méghozzá ő is az irodalomból vette legszívesebben a példáit.” Nem is ez a tipologizálás a legfőbb probléma a *Kisebbségben* körül – ragadja meg itt is a lényegyet Vekerdi –, hanem az az *akaratlan tény*, hogy bár a *Kisebbségben* nem a zsidók ellen szól, ám az adott történelmi szituációban (1939 tavaszán) bármiféle elkülönítés reájuk volt elsősorban veszélyes. (Ismét a *Sorskérdésekről*. 1990) S egy másik írásában tárgyilagosan és közérthetően mutat rá e Németh-esszé fő, egyensúlyt megbontó szervi hibájára. Arra ugyanis, hogy bár Németh nem akart kizárni senkit „a magyar kultúra múltjából és jelenéből”, ámde ha „egy másoknak követhetetlen vagy mások által követni nem kívánt idealizált magatartásforma – ha ugyan egyáltalában körülírható ilyen racionális hidegséggel a »mély magyarság« – egy adott pillanatban úgyszólván minden akkor lehetséges és megvalósítható etikai értéket magához vonz, akkor ezáltal, akarja vagy se, mégiscsak lefokozza és elutasítja valahogyan a (magát joggal ugyanannyira értékelő) többi.” (Eletmű szilánkokban. 1989)

Revelációként hat a Németh–Pilinszky szellemi-lelki kapcsolat lényegi (személyes és társadalmi) összefüggéseket feltáró analízise. E ragyogó, tükröztetett kettős portré végkövetkeztetése szoros kapcsolatban van azzal az egyesek szerint „behódolás”-nak értelmezett és bélyegzett sorsvállalással, amely 1956 után valóban feltűnő a mindig, egész addigi életében (talán csak a háború után egy-két évig oldódó) az *opponáló* gondolkodói attitűdöt képviselő Németh László ekkor kezdődő pályaszakaszán. Vekerdi László – ezúttal is – messze távol tartva magát a szokványos és szokásos ideológiai és politikai sugallatoktól, távlatos gondolkodással és finom empátiával ragadja ki mind Pilinszkyt, mind Németh Lászlót a mindennaposá koptatott ítélezések közhelyeiből. Végül is – írja – „a lélek csendjében találkozott, találkozhatott túl kölcsönös vonzalmakon és értékeléseken immár művészte jellegében is a két nagy szenvedő; életük utolsó periódusa a lélek csendjével válaszolt az »aki nincs ellenünk, az velünk van« – tájainkon fájdalmasan ritka – belátására, amikor végre az egyik ember nem föltétlenül és szükségképpen kellett szenvedést okozzon a másiknak. Ezt a honi világot fogadta, fogadhatta az ő közel s távol példátlanul érzékeny lelkiismeretük nyugodt derűvel. Innét a »viharokra emelt nyárderű« – ahogyan Németh egykor annyi nosztalgiával nevezte Erdély törekeny aranykorát –, mely utolsó műveiken meg-megcsillan.” („A lélek csendje”. 1982)

Rendkívül érdekes és fontos más helyen is Vekerdi László fölfedezése a Németh László-i világkép 1946-os és 1956 utáni „Széchenyi-trend”-jéről. Vagyis arról, hogy a legnagyobb magyar „borúra derű” lélekfordulásához hasonlóan – a jelzett periódusokban – Némethnél is ez a belső, lelki „trend” érvényesült: azaz mindkét itthoni korszakváltásra ekképpen reagált. Az *Iskola Kakaskúton* (1946) című „utópia” valójában metafora inkább, Vekerdi László értelmezésében „Magyarország-metafora”, az „emelkedő ország »borúra derű« metaforája”. Németh László hite, „az ember művelhetőségébe és nevelhetőségébe” vetett reménye 1946 tavaszán erősebb, mint „a fenyegetően fölénk tornyosuló új Tripartitum-mentalitás”. Mindez már akkor – majd később is – Németh Lászlónak arra a különös érzésére-hitére alapozódott, hogy „a politikai s a véle egyre teljesebben azonosuló gazdasági hatalom korlátoltsága, tévedései, sőt egyre jobban nyilvánvalóvá váló önkénye alatt és ellenére a tudás és a művelődés tömeges méretű terjedése nem nagyon lesz az országban meggátolható”. S ugyanennek a „borúra derű” lelkiségnek a reinkarnációja az *Égető Eszter* optimizmusa, az 1956-os forradalom idején írt *Emelkedő nemzet* című újságcikk, majd „áttételesen a történelem szeszélyes szeleitől borzoltan, újra ennek a nemzeti 'borúra derű'-nek az áprilisi fényei ragyognak fel az Irgalomban” a hatvanas évek elején-közepén. Nem Németh László változott – emeli ki Vekerdi –, hanem a korszak, az európai és a magyar politikai és társadalmi konstelláció, ha csak egy kis

időre is, a hatvanas években. Mindennek a változásnak az 1968-as fordulat vetett véget, mely fordulat egyszersemind Németh László korának a végét is jelentette. (Németh László kísérleti pedagógiájának hatása történelemképére, avagy az empirikum reflektáltsága az Iskola Kakaskúton-ban és a Hogy tanítottam Vásárhelyen a történelmet?-ben. 1997)

Vekerdi László Németh Lászlóról szóló tanulmányainak nem kis része önmagát is fag-gató vallomás és válasz korunk és nemzetünk némely nagy kérdésére. Itt volt (s újra itt van) például a „felzárkózás” vagy „csatlakozás” Európához *jelszó*, melyet már hét-nyolc évtizeddel ezelőtt is éppoly óvatossággal és kritikával kellett fogadni, miként ezt annak idején Németh László is tette. Vekerdi természetes reagálásként hívja föl a figyelmet arra, hogy „Németh nem akart mindenáron »fözlárkózni«. Illetve nem a kor válságokkal küszködő Európájához kívánt [...] fözlárkózni.” S a gondolatmenet ekként folytatódik: „a Kert-metaphora lényegéből következik, hogy Európában »felzárkózni« az európai kultúra belső szerkezetéből következően csakis egyfajta »életöréssel« lehet. Utánzással soha. Érthető tán, hogy máig annyian gúnyolják és becsmerlik a kert-metaphorát, hisz végül is azt mondja ki, hogy mégoly jól bevált mód-szerek és modell átvételén is legfeljebb egy szűk értelmiségi réteg, egy szolgáló-elit nyerhet, az ország egésze csak rajtaveszthet.” Majd később: „ha Németh Európa-modellje akár csak a feliben-harmadában érvényes, sikeresek új uraink is csak akkor lesznek, ha a gazdasági és szellemi változások fő irányába eső módszereket veszik át, azaz, ha nem a mai, hanem a holnapi Európát »utánozzák«”. (A Magyarság és Európa – ma. 1990)

Vekerdi László két kötete Németh Lászlóról szorosán egybetartozik. Összegezik és kiteljesítik szerzőjük tudói és esszéirői fölfedezéseit, megfigyeléseit Németh László munkásságának legfontosabb, illetve legvitatottabb műveiről, fejezeteiről, szakaszairól. Egyben korunk magyarságának sorskérdéseiről. Ezek a Vekerdi-könyvek a magyar szellemi élet még létező, még figyelő várakozásaiban is együtt vannak és együtt élnek. Tartalmukat, stílusukat és az e tájon egészen szokatlan szabadon gondolkodásukat, továbbá szerzőjük önmaga vesztére nem figyelő, nemritkán nyersen őszinte szókimondását tekintve párjukat ritkítóan egyediek. Ezért is lehet ez a szemlélet meggyőző, sőt bátorító sokak számára. (Mások számára meg taszító, persze.) Az elmúlt évtizedek európai és magyarországi eseményei, történelmi fordulópontjai nemhogy korrigáltak volna, de egyenesen – és brutális nyíltsággal – fölnagyították, valósággal a szemünk elé lökték, ha még nem vettük volna észre, Vekerdi László – és Németh László igazságait. És fordítva is helyes a tétel: ezek az igazságok tehetnek nagykorúvá értelmiségi generációkat (persze, ha ezek a generációk egyáltalán akarnak vagy tudnak nagykorúvá válni): szemnyitogató erejük, hatásuk alól nemigen vonhatja ki magát a jóhiszemű olvasó.

Vekerdi László – óhatatlanul, akarva-akaratlan is – kettős szellemi portrét állított elibénk ikerkönyveiben: a Németh Lászlóé mellett a saját magáét is.